

УДК 338.24.021.8

Потраєвка Л.

СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА ЕТАПИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Проаналізовано філософські, економічні та соціологічні засади трансформаційних процесів в Україні. Досліджено цивілізаційний підхід до розуміння історичних процесів, концепції еволюційної економіки, ідею трьох хвиль тощо. Окреслено етапи трансформаційного процесу.

Ключові слова: економічна трансформація, соціо-економічна система, економічна система, інновації.

Історичний перехід України від адміністративно-командної моделі економічної системи до ліберальної, соціально-орієнтованої організації економічного життя суспільства охоплює об'єктивну необхідність трансформації економіки. Умови глобалізації та інтенсифікації інтеграційних процесів у світовому економічному просторі спонукають до пошуку нових наукових підходів та визначення концептуальних засад трансформаційних процесів. Сучасні тенденції розвитку економічної системи передбачають необхідність обрання інноваційного шляху їх здійснення, що неможливе без модернізації національного господарства, якісних перетворень структури економіки в цілому і галузей зокрема.

В інтерпретації змісту, сутності та етапів процесу трансформації соціально-економічних систем відносно багато підходів і позицій дослідників. Широке узагальнене трактування «трансформації» наведено у «Всесвітній енциклопедії: Філософія», де розглянуто «трансформаційні процеси у суспільстві (італ. *transformare* – перетворювач, перетворювати) представлені як соціологічно-політологічний пакет понять, що використовують з 1950–1960-х рр. для опису радикальних структурних перетворень у суспільстві, а також для відображення процесу суспільно-економічних перетворень у державах Центральної Європи наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр., а згодом – у незалежних державах колишнього СРСР [5, 1090].

У Великій економічній енциклопедії трансформація висвітлена з погляду інституційного підходу і потрактована як «процес інституційної трансформації – це суттєвий фактор у розвитку соціально-економічної системи. Перехід до наступної стадії перетворень здійснюється на основі характеристики попередніх змін, що розкривають оптимальне завершення попереднього етапу» [3, 520].

Зміст поняття «трансформація» в різних джерелах

Автор, джерело	Зміст визначення
<p><i>Schumpeter J. A.</i> Das wissenschaftliche Lebenswerk Eugen von Böhm-Bawerks // Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung. – 1914. – Т. 23. – Р. 454–528.</p>	<p>Трансформація – креативне руйнування, що супроводжується радикальними інноваціями.</p>
<p><i>Хайек Ф.</i> Дорога к рабству. – М. : Новое изд-во, 2005. – 264 с.</p>	<p>Поступова трансформація жорстко організованої ієрархічної системи – перетворення її в систему, яка дає людям можливість намагатися самим влаштувати своє життя і вибирати з різноманіття форм життєвості ті, які відповідають їх нахилам. – така трансформація тісно пов'язана з розвитком комерції.</p>
<p><i>Дункер П.</i> Эра социальной трансформации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://etmarket.ru/laboratory/expertize/2006/2506.</p>	<p>Соціальні перетворення є найбільш тривалими; вони швидше, ніж усе насильство, виявлене на політичній поверхні суспільства, змінили не тільки його саме, але й економіку, й спільноти, й правління, в яких, з якими і при яких ми тепер живемо.</p>
<p><i>Bell D.</i> The cultural contradictions of capitalism. – NY., 1976.</p>	<p>Це задана і вироблена міра необхідних змін, у рамках якої триває відбір найбільш вагомого і перспективного, відбувається адаптація суспільства до змін середовища через формування програм, проектів, цілей, технологій вирішення протиріч та ін.</p>
<p><i>Тодфлер Е.</i> Метаморфозы власти. – М. : АСТ, 2003. – С. 114.</p>	<p>Трансформація – перехід, потужна конвергенція змін. Ми нині спостерігаємо потужну конвергенцію змін – трансформацію виробництва, яка відбувається одночасно з трансформацією капіталу і грошей. Усі разом вони формують нову систему творення цінностей на планеті. Перевороти, різнобічні бурхливі події, зміни, поштовхи в нову систему, які є не продовженням розвитку в поточному напрямку, а радикальними змінами, що, можливо, заперечують попередній досвід.</p>
<p><i>Stiglitz J.</i> Whither Reform? // Ten Years of the Transition. World Bank : Annual Bank Conference on Development Economics (Washington, D.C., April 28–30, 1999). – Washington, 1999.</p>	<p>Перехідні процеси, які неминуче тягнуть за собою колективні дії, які можуть мати місце, як у межах державного регулювання, так і поза ними, як на національному, так і на локальному рівнях.</p>

Сучасний етап досліджень соціально-економічних систем передбачає новий концептуальний підхід з позицій сучасної еволюційної економіки (засновники Т. Веблен, Й. Шумпетер, Р. Нельсон і Уінтер), яка розглядає економічні процеси з позиції відкритості та незворотності, постійного впливу і втручання факторів зовнішнього середовища. Згідно з визначенням із шумпетеровської позиції розвитку, трансформацію необхідно розглядати як безперервні економічні зміни, що супроводжуються економічним зростанням, якому властиві перерви у вигляді економічних криз. З цієї позиції такі кризи мають силу «творчого руйнування», а циклічні «провали» постійно супроводжують капіталістичний розвиток. Саме в цих коливаннях потужного спаду та більш потужного підйому Й. Шумпетер вбачав механізм економічного зростання; при цьому основним його джерелом вбачаючи постійно виникаючі інновації. Новаторський підхід Й. Шумпетера дав змогу пояснити постійні зміни економічної системи, тим самим спростовуючи неокласичне трактування рушійної сили ринкових принципів та руху економічної системи до стану рівноваги, без урахування соціальних чинників та інститутів [12].

Сучасна економіка є суспільною, поєднує в собі елементи конкурентної та кооперативної культури одночасно, актуалізуючи проблеми взаємозв'язків соціально-економічної системи. З огляду на тенденції розвитку досліджень трансформації необхідне детальне вивчення здобутків сучасних економістів-дослідників, які здійснювали наукові пошуки в останній історичний період. Результати досліджень дадуть можливість проаналізувати результати першого етапу трансформації соціально-економічної системи України та визначити перспективні напрямки якісних перетворень на другому етапі.

Важливим є дослідження ідей Ф. Хайека, засновника австрійської теорії, який визначав соціалістичні ідеї як перший крок до тоталітаризму. Саме соціальним спрямуванням політики держави пояснювалося виникнення фашизму і націоналізму. Відмова суспільства від економічних свобод на користь централізованого планування автор у своїй монографії визначив «шляхом до рабства», таким чином вбачаючи у колективізмі головну причину втрати свободи людини та держави. Його гіпотеза була побудована всупереч кейнсіанській теорії. Трансформації Ф. Хайек асоціював з можливостями «економічних свобод на основах розвитку комерції в умовах вільної конкуренції» [11].

Внесок П. Друкера у формування концепції трансформації постіндустріалізму полягає у визначенні тенденцій, що характеризують зрушення: перехід від індустріального господарства до економічної системи, подолання приватної власності, формування нової системи цінностей сучасної людини. На основі цих зрушень буде утворена нова система цінностей сучасного суспільства та в подальшому трансформується ідея національного господарства в бік глобальної економіки. На думку дослідника, сучасна епоха радикальних змін – це епоха радикальних змін суспільного устрою, тобто трансформація капіталістичного суспільства в суспільство, базоване на знаннях. А менеджмент є головним фактором трансформаційних процесів [7].

Процес дослідження трансформації на сучасному етапі потребує використання здобутків науковців-новаторів, які формують світогляд переважної більшості науковців. Зокрема, набуває актуальності концепція Д. Белла, який виокремив «три типи соціальної організації – доіндустріальний, індустріальний та постіндустріальний». Дослідник визначив три основні зміни, які сукупно характеризував як трансформацію, при переході індустріального суспільства у постіндустріальне: модернізацію підприємств завдяки менеджменту, формування класу професіоналів, зміна політичної системи. Однією зі складових трансформації Д. Белл визначив виникнення суттєвої різниці нової концепції культури, яка базується на різноманітності. Важливо зазначити, що, на думку науковця, новий спосіб мислення формує науково-технологічний прогрес, визначаючи головними критеріями економічних процесів ефективність та оптимізацію [7, 20–21].

Трансформацію Д. Белл визначив як «задану і вироблену міру необхідних змін, в рамках яких триває відбір найбільш вагомого і перспективного, суспільство адаптується до змін середовища через формування програм, проєктів, цілей, технологій вирішення протиріч та ін.». Цінність даного визначення з позиції досліджень трансформаційних процесів соціально-економічної системи України полягає у розширенні кількості впливових факторів; це, зокрема, зміна характеру стосунків між людьми, специфічність інформації, складної для сприйняття, ефективність перетворень та кінцевий результат, який виражатиметься, насамперед, у переході на новий якісний рівень існування суспільства.

Важливими здобутками у дослідженнях трансформаційних процесів соціально-економічної системи є праці Е. Тоффлера. Зокрема, ідея трьох хвиль розвитку цивілізації шляхом переходу аграрно орієнтованого суспільства до індустріального, а потім індустріального до постіндустріального шляхом трансформації економіки, соціальної сфери, інформаційного простору [10].

Дослідження Дж. Стігліца привертають увагу з огляду на актуальність процесів глобалізації та їх впливу на розбудову національної економіки. На думку дослідника, «ринковий механізм породжує недостатню кількість виробництва у сфері фундаментальних досліджень і зростання рівня забруднення навколишнього середовища; рецесії та депресії є періодичними зривами, викликаючи стійкий рівень безробіття й перевантаження технічних потужностей» [9, 258–260]. Дослідник визначив кілька рівнів глобалізації: загальносвітовий, державний, галузевий та рівень окремої компанії. Її перебіг супроводжується багатьма трансформаційними процесами, що виникають у різних сферах діяльності людства. Авторський підхід до проблем економічного зростання країн з перехідною економікою базується на засадах індивідуалізму та специфікації національної економіки, протидії поглинанню світової фінансової сфери шляхом розбудови соціально орієнтованої, висококультурної системи управління на державному рівні.

Порівняння хвиль розвитку цивілізації Е. Тоффлера

Сфера	Ознаки	Перша хвиля	Друга хвиля	Третя хвиля
ТЕХНОСФЕРА	Джерела енергії	М'язова сила, сонце, вітер, вода. Відтворювані джерела. Велика кількість джерел.	Надрові копалини. Ресурси, що не відтворюються. Обмежена кількість джерел. Концентрація джерел.	Сонце, вітер, вода, геотермальна енергія. Відтворювальні ресурси. Безліч джерел, вони рівномірно розподіляються. Високий рівень екологічності.
	Виробництво	Штучне, індивідуальне, для власного споживання	Масове. Поділ на виробника і споживача	Дрібносерійне, наближене до індивідуального виробництва «на замовлення». «Розумні» технології.
	Система розподілу	Індивідуальна	Масова торгівля. Світовий ринок. Складності економічних зв'язків	Зміни ролі ринку і масової торгівлі у зв'язку з розвитком виробництва товарів «на замовлення».
СОЦІОСФЕРА	Родина	Велика родина	Нуклеарна сім'я	Різні типи сімей
	Освіта	Переважаюча вдома	Колективна освіта	Необхідність індивідуальної освіти, зростання ролі індивідуального підходу та додаткових занять.
	Форми організації бізнесу	Індивідуальна, сімейна	Корпоративна	Трансформовані корпорації з різним цільовим спрямуванням.
	Мистецтво	Розраховано на еліту	Масове	Дестандартизація, індивідуальність сприйняття.
ІНФОСФЕРА	Зв'язок і обмін інформацією	Доступність для еліти	Масова доступність	Спеціалізовані засоби масової інформації. Широке застосування засобів зв'язку у бізнесі та побуті.

Нині у науковій літературі є достатньо авторських визначень поняття «трансформація». Зокрема, особливої уваги заслуговує визначення російської дослідниці Л. Стеблякової, яка вважає трансформацію «переходом у новий якісний стан... виходом системи на інший рівень функціонування, у минулому недоступний і неможливий, змінюючи свою організацію» [8]. Дослідниця обумовила значення системного підходу до проблематики трансформаційних процесів. Він передбачає, насамперед, розгляд об'єкта трансформації як системного утворення, а не як простої сукупності елементів без функціонального призначення. Із погляду Л. Стеблякової «трансформація виступає одночасно і як процес, і як результат, вона є актуалізацією закладеного в неї потенціалу, зміна стану, форм функціонування» [8]. Завдяки трансформації система виходить на інший рівень функціонування, попередньо недоступний і неможливий для неї, змінюючи при цьому свою організацію.

С. Васін вважає, що до трансформації соціально-економічної системи необхідно відносити «явища, події у формі управлінських або політичних рішень або, навпаки, їх відсутність, що викликають деформації системи, які можуть трансформувати цю систему за певних умов» [4]. Дуже важливими є здобутки вітчизняної дослідниці Н. Гражевської, яка розглядає процес трансформації у співвідношенні з поняттями еволюції та революції. З позиції автора трансформація сприймається як форма розвитку економічних систем, що пов'язана з еволюційними і революційними змінами, переходом цієї системи із стійкого в нестійкий стан [6].

Вивчення літературних джерел дає можливість узагальнити здобутий досвід передових дослідників та визначити, що початковим етапом трансформаційних процесів у соціально-економічній системі є виникнення трансформатора, тобто потужного подразника, котрий має викликати як значну кількість деформацій системи загалом, так і ланцюгові деформації структурних її елементів. Визначено, що такими трансформаторами можуть бути історичні, політичні, соціальні, економічні, інтеграційні, культурні події. Якщо потужність цих трансформаторів значна і система не може їх подолати, цю систему перебудовують, що, своєю чергою, розширює дію трансформатора на підсистемний рівень та структуру, створюючи в результаті інші трансформатори. За таких умов на певному етапі утворюється якісно нова соціально-економічна система, яка має інші риси, інші якісні характеристики та інші значення кількісних показників. Зокрема, для процесу трансформації притаманна безперервність перебігу. Таким чином, трансформована система може бути стабільною або, навпаки, вирізнитися від попередньої форми нижчим рівнем стабільності. Часовий період, котрий починається з утворення трансформатора, що викликає достатньо потужні зрушення структури системи, які приводять до якісних перетворень, що характерні кількісними зрушеннями, називають трансформаційним етапом. Трансформація соціально-економічної системи охоплює три основних етапи (рис. 1). Перший етап супроводжується кількісно-якісними змінами при збереженні системою стійкості та основних параметрів структури. Зароджується та початково

впливає трансформатор, що має вигляд незначних відхилень основних параметрів, характеризуючи систему. Наприклад, зниження рівня валового внутрішнього доходу за рахунок зменшення обсягу виробництва сільськогосподарської продукції внаслідок зниження врожайності сільськогосподарських культур через вплив природних факторів.

Рис. 1. Етапи трансформації соціально-економічної системи

Наступний етап трансформаційного процесу характерний якісними змінами системи, що відбуваються в результаті суттєвого впливу трансформатора та виникнення нових трансформаторів, як підсумок потужних зрушень, закладених на попередньому етапі. Зміни параметрів суттєві, виникають нові характерні риси, що потребують виміру та оцінки. За таких умов система перероджується, порушується її стійкість. Основними фазами цього етапу є: флуктації на підсистемному рівні (можуть виражатися порушеннями економічних відносин, наприклад невиконання біржових контрактів унаслідок спаду виробництва); біфуркаційна фаза, характерна якісними змінами системи, що призводить до втрати системних якостей.

Наступна фаза етапу переродження полягає у процесі становлення новоутвореної системи після деформації, відзначається утворенням і намаганням подолання внутрішніх протиріч на фоні виникнення відносин підсистемного рівня. Остання фаза переродження системи полягає у здобутті нових якостей її елементів, виникненні нових зв'язків та формуванні нової структури. Наприклад, нова структура експорту потребує не тільки встановлення зовнішньоекономічних відносин іншої якості, а й міжгалузевого узгодження, оптимізації з метою уникнення структурних дисбалансів. Таким чином, ця фаза є завершальною частиною другої трансформаційної фази.

Процес трансформації в ході суттєвих якісних перетворень та зміни структури на підсистемному й елементному рівнях переходить до третьої фази, що характерна розпадом (деградацією) старої системи й утворенням нової, з іншими кількісними та якісними характеристиками. Зокрема, нова експортна структура утворює нову систему експортної торгівлі, характерну новими формами зв'язків на елементному та міжсистемному рівнях.

За умови загальносистемної трансформації відбуваються якісні перетворення, що охоплюють усі рівні, впливають на структуру, супроводжуються зміною технологічного укладу, соціальної, політичної організації держави. На думку Е. Акермана, за таких умов виникає новий життєвий устрій, котрий він визначив як «інформаційне, високотехнологічне та мережеве суспільство» [1]. Дослідженнями доведено, що головними сучасними трансформаційними тенденціями є інтеграція України у світовий економічний простір – прояв впливу глобалізації світової економіки. За таких умов актуалізується процес глобалізації, що на даний момент має визначати особливості структурної організації економіки; виникає необхідність прискорення інноваційних процесів на фоні формування єдиного економічного простору. З іншого боку, спостерігається історично сформована структура економіки країни й окремих регіонів, формування якої характерні фрагментарністю та відсутністю єдиного підходу до їх розбудови. Отже, подальші дослідження необхідно здійснювати в руслі структурної перебудови економіки як на національному, так і на регіональному рівнях з орієнтацією на процеси інтеграції у світовий економічний простір.

Potravka L. Essence, content and stages of the socio-economical system transformation. Article aims to evaluate a philosophical, economic and sociological foundations of transformation processes taking place in Ukraine. The basis of the study is the civilized approach to the understanding of historical processes, concepts of evolutionary economics, the idea of the three waves, etc. Author defines the stages of the transformation process.

Key words: economic transformation, socio-economic system, economic system, innovations.

Потравка Л. О. Сущность, содержание и этапы трансформации социально-экономической системы. Проанализированы философские, экономические и социологические подходы к трансформационным процессам, происходящим в Украине. Изучены цивилизационные подходы к пониманию исторических процессов, концепции эволюционной экономики, идея трех волн и др. Определены этапы трансформационного процесса.

Ключевые слова: экономическая трансформация, социо-экономическая система, экономическая система, инновации.

Література

1. Акерман Е. Н. Особенности трансформации социально-экономических отношений в условиях развития «новой экономики» / Е. Н. Акерман // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – № 2 (14). – С. 11–17.
2. Bell D. The cultural contradictions of capitalism. – N. Y., 1976.
3. Большая экономическая энциклопедия. – М. : Эксмо, 2007. – 816 с.
4. Васин С. М. Трансформация социально-экономической системы региона : автореф. дис. ... д-ра экон. наук / С. М. Васин. – СПб., 2007. – 37 с.
5. Всемирная энциклопедия: Философия / под ред. А. А. Грицанова. – М. : АСТ, 2001. – 1312 с.
6. Гражевська Н. І. Відображення трансформаційних процесів у системі категорій соціально-економічної динаміки / Н. І. Гражевська // Економічна теорія. – 2007. – № 4. – С. 19–29.
7. Друкер П. Эра социальной трансформации [Электронный ресурс] / П. Друкер ; пер. Т. Лопухиной // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/2506>.
8. Стеблякова Л. П. Трансформация экономических систем: теория и практика : автореф. дис. ... д-ра экон. наук / Л. П. Стеблякова. – М., 2010. – 54 с.
9. Stiglitz J. Whither Reform? / J. Stiglitz // Ten Years of the Transition. World Bank : Annual Bank Conference on Development Economics (Washington, D.C., April 28–30, 1999). – Washington, 1999. – 32 p.
10. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер. – [пер. с англ.]. – М. : АСТ, 2003. – 669 с.
11. Хайек Ф. Дорога к рабству / Ф. Хайек. – [пер. с англ.]. – М. : Новое изд-во, 2005. – 264 с.